

Grażyna Zając (Kraków)

Gezi Edebiyatının Öneminde Ahmet İhsan ve Şerafeddin Mağmumi'nin Yeri

Giriş

Yakın tarihe dair araştırmacılar için en önemli kaynaklardan biri, hatıra türü eserlerdir. Son yıllarda bu türe ilişkin eserlerin hatıra severler tarafından büyük bir ilgi ve merakla okunduğu gerçeği de bilinmektedir. Bu ilgi ve merak Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de görülmekte ve her yıl Türkiye’de anı türünden onlarca kitap ya ilk baskılarıyla ya da farklı yayınevlerinden yeni baskılarıyla okurlarına sunulmaktadır.¹ Bu eserlerden kimileri ya Latin alfabesine geçişten önce eski gazetelerde tefrika olarak yer almış, ya da eski alfabe ile kitap şeklinde yayımlanmış eserler oldukları nedeniyle, sonuçta, gerçekten güzel bir kültürel hizmet verilerek hem unutuldukları kütüphane raflarından, hem eski gazete ve mecmuaların tozlu sayfaları arasından yavaş yavaş kurtarılarak yeniden günışığına çıkarılmakta ve günümüz okurlarının bilgisine sunulmaktadırlar. Unutmamak gerekir ki Türkiye’de hâlâ el yazması özgünlükleriyle muhafaza edilen anılar da var; özellikle onların büyük emekler ve özveriler sonucunda dünden bugüne aktarılmaları övgüye değer bir başka kazanımdır.

Şu gerçeğin altını çizmek gerekir ki, Türkiye’de eski anıların yeniden baskıya hazırlanmaları konusunda çok yararlı işler yapıldı, yapılmaktadır. Ancak son 20 yıl içerisinde yayınlanmış anı kitaplarına göz attığımız zaman

¹ Her yıl yayınlanmakta olan *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*’ndaki “Hatırat” bölümünden öğrenebildiğimiz gibi Türkiye’de yılda 40–50 civarında anı türü kitap bastırılmaktadır.

kimi kitapların çok iyi, kimilerinin çok kötü yöntemlerle bastırıldığını görüyor; kimi yayınevlerinin konuya yaklaşımlarının çok ciddi, kimilerinin alabildiğine sorumsuz olduğunu fark ediyor; eski ve özgün metni yayına hazırlayanları ise kimi zaman dikkatli, titiz ve yaptığı kültürel hizmete saygılı, kimi zamansa gerekli saygıyı, duyarlılığı ve sorumluluğu hiç dikkate almamış umarsızlıklar içerisinde tespit edebiliyoruz. Bu yöndeki yanlışlara ilişkin geniş bilgi ve örneklemeler birçok eleştiri yazısında yer aldıkları nedeniyle² tekrarına gidilmeyecek, ancak sıkça tekrarlanan birkaç yanlış ve usulsüzlüğe de değinmeden geçemeyeceğim.

Kanımcı, yayıncının ve yayına hazırlayanın en ciddi hatası, anı yazarının isminin, kitap kapağı üzerinde belirgin olarak yer almamasıdır. Dikkat edenler anımsayacaktır; kapakta yazarın isminin olması gereken yerde yayına hazırlayanın ismi bulunmakta, asıl yazarın ismi ise kitap başlığının içerisine taşınmaktadır. Böylece, ön plana çıkan yazar değil, editördür! Buna haksızlık adını vermezsek, ne ad vermeliyiz... Ali Birinci bu haksızlıklara ilişkin olarak oldukça sert bir söylemle şöyle yazar:

Bu durumda kitaba bir isim koymayı bile beceremeyen bir yayıncılık ziyancılığı bahis mevzuudur (Birinci 2007: 585).

Bu haklı tepkiye en çarpıcı örnek olarak kapağında Metin Kayahan Özgül imzasının bulunduğu ve üzerinde de *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları* başlığını taşıyan, 1991 yılında yayınlanmış kitabı gösterebiliriz. Böyle bir kapak tasarımı okuru mutlaka yanıltabilir çünkü kapaktan ilk anda anlaşılan, kitap yazarının aslında M. K. Özgül olduğu ve bu yazarın (!) yayımladığı kitabının da türü itibarıyla hatıraları ele alan bir araştırma ürünü olduğudur.

Kimi kitaplarda da bu tür usulsüzlüğü yazarın bir yakınının sergilediği görülmektedir. Örneğin İstiklal Savaşı kahramanlarından Şehidullah Fikri'nin hatıralarını damadı M. R. Serhadoğlu 2005 yılında yayına verirken, kapağa yalnızca kendi ismini yazmış, kitabın adını da öylece uydurarak, *Savaşçı Doktorun İzinde* demiştir. Bu şekliyle ortaya hatıraların sahibi kayınpeder, hatıraların yazarı ise sanki damatmış gibi tuhaf, tuhaf olmanın da ötesinde trajikomik bir durum çıkmıştır. Bu tür davranışlarla ilgili bir başka hataysa, eski metinlere yeni ve tamamen uydurulmuş bir başlık aranırken gereğinden fazla uzun ve dahası debdebeli bir başlık seçilir olmasıdır. Örneğin Orhan Kemal'in oğlu Işık Öğütçü dedesinin hatıralarını 2005 yılında yayına hazırlarken, oldukça gereksiz diyebileceğimiz

² Hatıratların baskıya hazırlanması çalışmaları sırasında yapılan kimi hatalarla usulsüzlüklere dair birkaç makale prof. Ali Birinci tarafından ele alındı; ör. Birinci 2005a, Birinci 2005b, Birinci 2007.

Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları başlığını kullanması gibi. Böylesi tutum ve davranışları “kitap kapaklarının reklâm panosu muamelesi görmesi” şeklinde değerlendiren Ali Birinci

[bu] hatıra neşrinde baba ne kazandı bilinmez ama, bu arada, hiç de müstahak olmayan dede, her nedense, harcanmıştır. Sanki dedenin bütün hususiyeti Orhan Kemal'in babası olmaktan ibaretmiş gibi

yorumunu da getirir (Birinci 2007: 586). Bu örneklerle benzer başka bir “suçu” da, ilk Türk kadın ressamlarından Naciye Neyyal Biren’in torunu olan Fatma R. Hürmen işler. Hürmen, anneannesinin hatıralarını 2000 yılında yayına hazırlarken kitaba *Münevver Bir Türk Hanımı Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakîyet, Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları* diye görkemli bir ad bulmuş, ancak, her ne hikmetse (!) bu görkemliliğe karşın kitap kapağına gerçek anı sahibi yazarın soyadını koymayı bile ya uygun görmemiş ya da unutmuştur! Bu türden gelen yanlış tutum ve tavırları yalnızca akrabalarda değil, yazara tamamıyla yabancı olan editörlerde de görebiliriz. Akla gelen örneklerden ilki, Şerafeddin Mağmumi'nin *Seyahat Hatıraları. Anadolu ve Suriye'de* başlıklı gezi hatıralarının günümüzde *Bir Osmanlı Doktorun Anıları* başlığı altında yayınlanması, ikincisi ise Âli Bey'in *Seyahat Jurnalı. İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a. Min sene 1300 ilâ sene 1304* başlığını verdiği gezi kitabına yeni baskısında *Dicle'de Kelek İle Bir Yolculuk* adının verilmesidir.

Yeni yayınlanan kitaplarda görülen bir başka hatalı tutum ve davranışsa, hatıraların ve seyahat kitaplarının çok önemli ve vazgeçilmez parçalarından olan kişi ve coğrafya adları indeksinin verilmemesidir. Bu kitapların eski baskılarında – belki dönemin teknik olanaksızlarından – indekslere yer verilmemiş olsa bile, metni Latin harfleriyle yeniden baskıya hazırlayan redaktörlerin de indeksleri kitaba eklememeleri, doğrusu, günümüz yayıncılığı ve okurları adına affedilmez bir hatadır. Kişi dizini olmayan Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Edebiyat Anıları* (yeni baskı: 1999), Ahmet İhsan Tokgöz'ün *Matbuat Hatıralarım* (1993) ile Celal Esat Arseven'in *Sanat ve Siyaset Hatıralarım* (1993) ve seyahat kitabı olup da coğrafya adları dizini olmayan Şerafeddin Mağmumi'nin *Bir Osmanlı Doktorun Anıları* (2002) ve Âli Bey'in *Dicle'de Kelek İle Bir Yolculuk* kitapları (2003), yukarıda sözünü ettiğim redaktör hatalarına örnek yayınlardandır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin ünlü cerrahı Cemil Paşa Topuzlu'nun hatıralarını 2002 yılında yeni baskıya hazırlayan ve en az Cemil Paşa kadar ünlü olan torunu, cerrah Cemalettin Topuzlu'ya gelince, o da dedesinin hatıralarının sonunda kişi dizini ve sözlük bulunmasına önem vermesine

karşın, her nedense, bu çok kapsamlı hatıratı bir “İçindekiler” kısmı ile geliştirip zenginleştirmeyi uygun görmemiş...!

Hatıra kitaplarının yeni baskılarında yapılan bir başka büyük hata ise, özgün metine müdahalede bulunmaktır. Okul öğrencileri için ele alınarak hazırlanan metinlerin günümüz Türkçesine tercüme edilmelerini akılcı ve yararlı olarak kabul etsek bile, araştırmacılara hizmet edecek ciddî bir baskıyı hazırlayan ve özellikle eski metnin Latin alfabesinde ilk baskısını verecek olan yayınevi bu yöntemden kesinlikle kaçınmalıdır. Çünkü günümüz diline çevrilen hatırata müdahalede bulunulduğu zaman özgün dil tamamıyla değer kaybederken, yayınlanmış olan kitap da bilgi – belge aktarımı yönüyle çok daha az güvenilir bir duruma düşer. Daha da kötüsü, bazı hatırat kitaplarının dili tümünden sadeleştirildiği halde, kitap içerisinde bu sadeleştirmeye dair tek kelimelik bir bilgi ve açıklamaya bile gerek duyulmamasıdır. Böyle bir davranış, aslında, okuru aldatmaktan başka bir şey değildir... Bazı kitapların önsözlerinde ise gerçek dışılığın fantastik karışımında bir itiraf buluruz, tıpkı Basiretçi Ali'nin hatıralarının 1976'da yapılmış yeni baskısında yer alan şu cümle gibi:

Kitabın bu yeni baskısında, dili günümüze uygulanmakla birlikte yazarın üslûbundaki özelliklere dokunulmamış.

Basiretçi Ali'nin dilini günümüz Türkçesine çevirmek ve bu çeviriyi yaparken de üslûbuna dokunmamak nasıl mümkün olabilir, doğrusu bunu anlamak pek de kolay olmasa gerek.

Çok şükür ki eski anıları günümüz okurlarına sunma tutku ve çabasını kutsal bir görev sayan ve bu uğraşmayı ciddî bir yaklaşım ve sorumlulukla üstlenen yayınevleri de vardır. Bu makalede, son üç yıl içerisinde övgüye lâyık bir titizlikle hazırlanmış ve yayınlanmış iki gezi hatırasına değinmek istiyorum. Bu hatıraların ikisi de, XIX. yüzyılın sonlarına doğru iki Türk tarafından gerçekleştirilmiş Avrupa gezilerine dair hatıralardır. Biri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın yayını olan Ahmet İhsan (Tokgöz)'ün *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da bir Hafta* başlıklı eseri (Ahmet 2007), diğeri Boyut Kitapları'nda çıkan Şerafeddin Mağmumi'nin *Avrupa Seyahat Hatıraları* kitaplarıdır (Şerafeddin 2008). Şimdi, bu iki değerli seyyahın yaşamöykülerine ve eserlerine birlikte bakalım...

Ahmet İhsan ve Şerafeddin Mağmumi – yaşamları ve seyahatları

Cumhuriyet döneminde Tokgöz soyadını alan Ahmet İhsan (1868–1942) Mekteb-i Mülkiye mezunu, Fransız edebiyatı tercümanı, yazar, gazeteci

ve her şeyden önce bir yayıncı olarak Türk basın ve edebiyat tarihinde iz bırakan ünlü Servet-i Fünun gazetesinin de kurucusudur. Çocukluğundan beri seyahat etmeyi düşleyen Ahmet İhsan, bu düşünü 1891 yılında gerçekleştirir. O yıl, yayınlamaya yeni başladığı Servet-i Fünun dergisine modern matbaa teknikleriyle çinkografi ve fotoğraf bastırma yöntemlerini kazandırmak için, Batı Avrupa'daki matbaa çevreleriyle tanışmak ve bilgi edinmek amacıyla seyahate çıkar. Henüz 23 yaşında genç bir basın tutkunuydu. Üç ay boyunca sürdürdüğü bu seyahatinde bir yandan aradığı çağdaş baskı tekniklerini öğrenirken, öte yandan da büyük bir disiplin ve titizlikle gezi notlarını yazmayı sürdürmüştür. İzlenimlerini Avrupa dönüşünden hemen sonra önce tefrika halinde Servet-i Fünun'da, 1892'de de 588 sayfalık bir kitap olarak *Avrupa'da Ne Gördüm* başlığı altında yayınlamıştır. Sonraki yıllarda II. Abdülhamit'in uyguladığı ağır kurallar nedeniyle Türklerin yurtdışı yolculukları engellenmiş ve bu engeller ancak padişahın tahttan indirilişinden (1908) sonra ortadan kalkmış olduğundan Türklerin gezi olanakları yeniden sağlanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Ahmet İhsan ikinci kez Avrupa'ya giderek Paris'i ziyaret etmiş, üçüncü gezisini de 1911 yılında Almanya'ya yapmıştır. Tuna üzerinde yaptığı bir haftalık yolculuğunu *Tuna'da Bir Hafta* başlıklı makalesinde anlatır ve aynı yıl kendi matbaasında 35 sayfalık bir kitapçık şeklinde yayınlar. Ahmet İhsan'ın 1891 ve 1911 yıllarına ait gezi hatıralarını kapsayan yeni baskı kitabı Alain Servantie ile Fahriye Gündoğdu'nun ortak çalışmaları olarak yayına hazırlanır ve 2007'de *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta* adıyla yayınlanır. (Ahmet 2007).

Şerafeddin Mağmumi (1869–1927) Gülhane Askerî Tıbbiyesi'nden mezun bir doktor ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de kurucularından. O da Ahmet İhsan gibi çocukluğundan beri seyahat etmeyi düşlemiş ve bu düşünü ilk kez 1894'te gerçekleştirmiş. İlk seyahati Anadolu'da çıkan kolera salgınıyla ilgiliydi. Genç doktor karantina müfettişi olarak Bursa, Bandırma, Balıkesir, Edremit, Ayvalık gibi bölgeleri yalnızca gezmemiş, gezip gördüklerini de büyük bir titizlikle not etmiş. Bir yıl sonra aynı görevle bu kez Mersin, Tarsus, Adana, Halep, Beyrut ve Şam bölgelerini gezmiş ve seyahat gözlemlerini yine çok detaylı olarak kâğıtlara aktarmış.³ 1896 yılında Paris'e kaçarak mülteci bir yaşam sürdürmüş, uzun yıllar boyunca önce Paris, ardından Kahire'de doktorluk ve siyasi yayıncılıkla uğraşmış. Mağmumi'nin 1897–98 yıllarında yazılmış ikinci gezi kitabı Brüksel ve

³ Her iki seyahatı anlatan kitabın ilk baskısı Kahire'de 1909'da çıkmış: *Anadolu ve Suriye'de*, 312 sayfa.

Londra seyahatini, üçüncü gezi kitabı ise 1899 yılına ait Fransa, İtalya ve İsviçre gözlemlerini konu alır.⁴ İkinci ve üçüncü gezilerini içeren *Avrupa Seyahat Hatıraları* kitabı ise Nazım H. Polat'la Harid Fedai işbirliğinde yayına hazırlanarak 2008 yılında yayınlandı.

Ahmet İhsan'ın *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta* adıyla 2007'de yayınlanan gezi hatıraları oldukça titiz bir çalışmanın ürünü olarak dikkat çeker. Ancak bu gerçek şaşırtıcı değildir. Çünkü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın bütün yayınlarında üst seviyenin korunmasına önem verdiği bilinmektedir. Yazarın diline dokunulmamıştır; bugün için anlaşılmayan eski sözcükler kitaba eklenmiş 20 sayfalık bir "Sözlük"te açıklanmıştır. Kitabın olumsuz yanı, kişi ve coğrafya adları indekslerinin bulunmamasıdır. Kişi indeksinin kitaba eklenmemesinin nedeni belki kişi adlarının az anılmasıdır – yazarın seyahati sırasında görüştüğü, tanıştığı veya ismini duyduğu kişilere daha az dikkat etmesi bir gerçektir, kişilerden çok gezdiği yerleri merak ediyor; ancak bu değerli kaynağa yer adları dizininin neden eklenmediğini anlamak zordur. Gezi hatıratı gibi bir kitapta yer adları indeksinin bulunmaması büyük bir boşluktur. Yeni baskıda kullanılan yabancı coğrafya ve kişi adlarının imlâsı da oldukça tartışmalı. XIX. yüzyıl sonlarında hatıralarını not eden bir yazar, doğal olarak Arap harflerini kullanmış ve yabancı sözcükleri de duyduğu gibi yazmak zorunda kalmıştır ama bunları Latin harflerine aktaran günümüz editörlerinin de örneğin 'Britiş Muzeum', 'Fontenblo', 'Pale dökristal', 'Per Lasez', 'Oksfort Strit', 'Trafalgar Skuvar', 'Ogüst Plaj' (Augustplatz!), 'Kuk' (Cook) diye fonetik olarak yazmalarına haklı bir neden bulamıyoruz. Transkripsiyon (çeviri yazı)'nın amacı bu değil ki... Kitapta düşündürücü olan bir başka anlamsızlık da, yayıncı tarafından kullanılan 'çevriyazı' sözcüğüdür. TDK'nın – mantıklı olarak – önerdiği imlâ 'çeviri yazı'⁵ şeklindeyken, her nedense kitabın birkaç yerinde 'çevriyazı' diye tuhaf ve anlamsız bir kelimenin kullanımına gidilmiştir...

Şerafeddin Mağmumi'nin *Avrupa Seyahat Hatıraları* kitabı da aynen Ahmet İhsan'ın kitabında olduğu gibi yazarın diline hiç dokunulmadan ve aslı korunarak yayına hazırlandı. N. H. Polat ve H. Fedai bunu "Önsöz"lerinde açıklarlarken çok haklı olarak şöyle yazdılar:

Eski metinlerin orijinal diliyle yayımlanmadan önce, değiştirilmiş bir dille yayımlanmasını uygun bulmuyoruz. Mağmumi'nin *Seyahat Hatıraları*

⁴ Bu kitaplardan ilki 1908'de Kahire'de (*Brüksel ve Londra'da*, 239 sayfa), ikincisi de 1914'te ve yine Kahire'de bastırılmış (*Fransa ve İtalya ve İsviçre'de*, 303 sayfa).

⁵ Bk. <http://tdkterim.gov.tr/seslisozluk/>

Latin harfleriyle ilk defa yayımlanıyor. Onun için günümüz Türkçesine aktarmaya gerek görmüyoruz” (Şerafeddin 2008: 10).

Keşke eski edebiyat eserlerini yeni baskıya hazırlayan tüm editörlerde böyle bir yaklaşım olsa. Polat ve Fedai’nin yabancı özel isimlerin yazılışına dair tavırları da Ahmet İhsan’ın eserinde görülenden çok farklı; ‘Strit’, ‘Britiş’ gibi tuhaf yazılışa rastlamıyoruz. Bu konudaki açıklamaları çok mantıklı olup, eski metinleri Latin harfleriyle yayına hazırlayan bütün Türk yayıncılar tarafından benimsenmeli:

Yazar, özel isimleri, genellikle orijinal diliyle fakat yazılışı değil, söylenişi gösterecek biçimde vermiştir: Mon Blan. Latin harfleriyle okunduğu gibi yazdığımız takdirde, herhangi bir müracaat eserinde, aynı imlâ ile söz konusu özel isimlere ulaşmak mümkün değildir. Onun için böylesi durumlarda okunuş değil, orijinal imlâ kullanılmıştır: Mont Blanc (Şerafeddin 2008: 10).

Kitaba eklenen 36 sayfalık “Dizin”de hem kişilerin özel adları hem coğrafya isimleri verilmesine karşın, yine de neden Hristiyanlık, Müslümanlık, Türk medeniyeti, İran medeniyeti, Prusya muharebesi gibi adların yer aldığını anlayamıyoruz. Kim bilir, belki de bu indeksin amacı yalnızca kişi ve coğrafya adlarını değil, konularla kavramları da listelemektir ama “Dizin”deki konu ve kavram adlarının da az olduğunu göz önüne aldığımız zaman, yalnızca bazılarına dikkat çekildiği tahmininde bulunabiliriz. Kitapta değinilen tüm kavramlara indekste yer verilseydi eğer, böyle bir indeks çok daha uzun olabilirdi.

Ahmet İhsan ve Şerafeddin Mağmumi’nin Hatıralarında Avrupa

XIX. yüzyılda Avrupa’yı ziyaret eden Türklerin rakamı Türkiye’yi gezen Avrupalıların rakamından çok daha düşüktü. Gezgincilerin bıraktıkları gezi notları da oldukça azdır. Bu nedenle var olan eserlerin önemi büyük, taşıdıkları bilgi zenginliği yönüyle de değerleri tartışılmaz eserlerdir. Dolayısıyla Ahmet İhsan ve Şerafeddin Mağmumi’nin gezi hatıraları XIX. yüzyılın Türk gezginleri tarafından yazılmış diğer Avrupa gezi hatıraları gibi,⁶

⁶ XIX. yüzyıl Avrupa’sını hatıralarında anlatan başlıca yazarlar arasında şunları sıralayabiliriz (parantez içinde gezi tarihi): Sadık Rifat Paşa (1830), Mehmet Rauf (1851) – Servet-i Fünuncu Mehmet Rauf ile karıştırmamak gerek, Abdülhak Hamit Tarhan (1876–1914), Ahmet Mithat Efendi (1889), Hüseyin Hulki (1891), Ahmet İhsan Tokgöz (1891), Mehmet Enisî (1894), Şerafeddin Mağmumi (1896–98).

günümüz araştırmacıları ve okurları için geçmişin Avrupa'sına dair önemli bilgi kaynaklarıdır. Ahmet İhsan'ın hatıralarında değinilen başlıca kentler arasında Paris, Le Havre, Londra, Brüksel, Amsterdam, Hannover, Hamburg, Berlin, Potsdam, Leipzig, Frankfurt, Freiburg, Zurich, Luzern, Bern, Geneve, Torino, Genova, Roma, Trieste, Viyana ve Budapeşte dikkat çekerken; Şerafeddin Mağmumi'nin anlattığı şehirler arasında da özellikle Brüksel, Londra, Paris, Lyon, Montpellier, Marsilya, Cannes, Nice, Monte Carlo, Genova, Roma, Napoli, Pompei, Venedik ve Grenoble yer alır. Şerafeddin Mağmumi'nin kitabının yeni baskısına eklenen 1914 yılı gezi anısında Hamburg ve Berlin izlenimlerini de bulabiliriz.

İki genç seyyahımız gezdikleri şehirler içerisinde en çok nelere dikkat ettiler, hangi yerlerde daha yoğunluğuna zaman geçirdiler ve daha kapsamlı notlar aldılar? Sorumuzun yanıtı için gezginlerin tercih ettikleri yerleri dikkatle incelediğimizde önemli sonuçlara varabiliyor, XIX. yüzyıl Türkiye'sinden Avrupa'ya gelen aydın gezginlerin beklentileriyle meraklarını öğrenebiliyoruz. Kuşkusuz, her ikisi de gezi yolculuklarına titizlikle hazırlanan “turistler” gibi çıkmışlar ve her ikisi de yine, bulunacakları şehirlerde görülmeye değer yerleri Fransız kaynaklarından önceden öğrenmişlerdir.

Ahmet İhsan'ın kitabından genç “turist”in – bu hatıraları yazarken – çok güzel bir amacının olduğunu anlarız: Türk okurlarına yalnızca gezdiği ve gördüğü yerleri ayrıntılarıyla anlatmıyor, aynı zamanda okurlarının Avrupa'ya dair bilgilerini zenginleştirmek yönünde de gidiyor. Bu açıdan bakıldığı zaman Ahmet İhsan'ın kitabı salt klasik bir “gezi hatıratı” olmaktan çıkıp biraz coğrafya kitabı, biraz rehber ve biraz da ansiklopedik eser niteliği kazanır. Örneğin Belçika kıyılarına vapurla yaklaştığı zaman not ettiği paragrafta

Şimdi Belçika toprağına ayak atacağız; teferruat-ı seyahate başlaman size memleket hakkında biraz malûmat-ı sathîye vereyim. [...] Belçika ahalisi iki takımdan müteşekkildir. Birincisine ‘Valon’lar, ikincisine ‘Flaman’lar derler fakat bunlar müsavi miktarda değildir; daima Valonların adedi Flamanlara nispeten üçün beşe nispeti gibidir (Ahmet 2007: 221).

derken, devamında da, Belçika'nın bir kısmının deniz seviyesinin altında bulunduğunu, araziye nispeten nüfus bakımından dünyanın en kalabalık ülkesi olduğunu, demiryolları en çok olan memleketler arasında yer aldığını, Belçika'da tren biletlerinin dünyanın en ucuz tren biletleri olduğunu not düşer; nüfusa dair istatistik bilgileri verir, konuşulan dilleri tanıtır ve Brüksel'in 1731 tarihli büyük yangından sonra yeniden ve çok daha

düzenli bir şekilde inşa edildiğini aktarır. Kahvehanelerinin, bahçelerinin ve bulvarlarının güzellikleri nedeniyle bu şehrin “Paris’in bir yavrusu” olma durumu yazarın dikkatini çeker (Ahmet 2007: 231). Belçika’ya dair bilgiler kitabının 221’den 238’e uzanan sayfaları arasında yer alır ve bu bilgiler oldukça kapsamlı bir rehber niteliğindedir. Yazarın Belçika’da bir buçuk (!) gün kaldığını ve çok az yer gezebildiğini göz önüne aldığımız zaman, bu memlekete dair genişçe yer vermesindeki amacının gezi hatıralarından çok “hatıraları kapsayan rehber” yazmak olduğu gerçeği netlik kazanır.

Ahmet İhsan’dan altı yıl sonra (1897) Belçika’yı gören ve Brüksel’i gezen Şerafeddin Mağmumi de izlenimlerini benzer ayrıntılarla kâğıtlara aktarmış ve bu seyahatine o da aynı titizlikle hazırlanmıştı. Ancak, Ahmet İhsan’ın önceden detaylı olarak planlanmış üç aylık gezisine karşın Şerafeddin Mağmumi Avrupa’da mülteci olarak uzun müddet kalmış, gezilerini Avrupa’dayken planlamış ve şehir haritalarıyla rehber kitaplarını da Avrupa’da aramıştı. Tahmin edilebilir ki onun gezi hazırlıkları bu yüzden çok daha kolaydı. Paris’te bulunduğu günlerde Brüksel Dünya Sergisi’ni görme fikrine aniden karar verir, ertesi gün için tren biletini aldıktan sonra eve döner ve yolculuktan önceki son geceyi de Brüksel’e dair bilgileri toplamakla geçirir:

Gece yarısına kadar meşguliyetim Brüksel planını, haritasını, rehber-i seyahatin kitabını tedkik ve mütâlaa etmek, şâyân-ı ziyaret ve temâşâ mevâkii kayıt ve zabt eylemek, iki günde ikmâl olunacak hususî bir ziyaret haritası tanzim etmekten ibaret oldu (Şerafeddin 2008: 22).

Herhalde bu “gecede haritayı tetkik” çok ciddî bir şekilde yapılmış olsa gerek ki, Brüksel’de sadece iki gün (!) kalan Şerafeddin Mağmumi bu seyahatini anlatan ve toplamı 75 sayfa tutarında tam 10 mektup yazmış. Belçika’ya dair izlenimleri, Ahmet İhsan’ınki gibi olumludur. Brüksel için “küçük Paris” der (Şerafeddin 2008: 89), şehrin ucuzluğunu ve düzenli mimarisini över, sayısız saraylarını, kiliselerini, parklarını ve müzeleri detaylı olarak anlatır. Her iki yazar da ilginç bir ayrıntıya dikkat etmiş; bu ortak ayrıntı, Brüksel sokaklarında mal satan esnafın küçük arabalarına köpek koşmalarıdır.

Londra’ya ait anılar Ahmet İhsan’ın kitabında 40 sayfa, Şerafeddin Mağmumi’nin eserindeyse 16 mektup olmak üzere 100 sayfalık yer işgal eder. Biri sekiz gün, diğeri iki hafta süreyle Londra’da kalarak bu şehrin görülmeye değer yerlerini ayrıntılı olarak anlatırlar. Tarif edilen yerler arasında Thames nehri, nehir vapurları, köprüler, semtler ve Hyde Park başta

olmak üzere Londra parkları, en ünlü müzelerle caddeler ve meydanlar, saraylar, kiliseler, kütüphaneler, hastaneler, garlar, anıtlar vb. bulunmak-tadır. Şerafeddin Mağmumi, kitabının başka bölümlerinde de yaptığı gibi, bu bölümlerde de Türk okurlarına gördüğü yerleri anlatırken zaman zaman benzetmeler yapmaya çalışır. Örneğin Westminster Abbey'ye dair

Haricen salîp şeklinde ve İngiliz Gotik tarz-ı mimarîsinde inşa olunmuş. Medhalin tarafeynindeki mütenâzır ve müteşâbih iki yüce çan kulesiyle Paris'in Notre Dame Kilisesi'ni andırıyor. Fakat ona nispeten nukuş ve müzeyyenâtı pek az, pek sadedir (Şerafeddin 2008: 160)

şeklinde bir karşılaştırma yaparken; Thames nehri altındaki tünel trenini anlatırken de

Beheri bizim Galata tramvay arabaları gibi gayet dar beş vagon ile minimini bir lokomotiften mürekkep katar bizi bekledi" (Şerafeddin 2008: 169)

tanımlamasında bulunur. Ahmet İhsan'ın Londra hatıraları da aynı şe-kilde ilginç ve canlı bir üslupla kaleme alınmış. Ancak, ilk dikkat çeken yönü, Ahmet İhsan'ın, Mağmumi'den biraz daha çok tenkitçi olmasıdır. En çok şikâyet ettiği konuya İngilizlerin kendi dillerinden başka dil bilmemeleridir:

İngiltere'de seyahat etmek için velev sathî olsun İngiliz lisanına aşına olmak lâzım! [...] Meselâ Almanya'da, İtalya'da gezilirken Fransızca lisanla daima hall-i müşkil kabil olduğu hâlde Fransızcanın lisan-ı beynelmîl bulunduguna ehemmiyet vermeyen İngiltere'de Fransızca ile değil İngilizceden gayrı lisan ile matlubu isaf ettirmek mümkün değildir! Londra cevelânını yazarken nasıl eziyetlere düştüğümü gördüğünüz zaman hem güler hem şaşarsınız (Ahmet 2007: 166–167)

Şikâyet ettiği bir başka konu ise, İngiltere'deki para durumuyla ilgili. Örneğin, Avrupa'nın diğer ülkelerinde Fransız parası kullanılabildiği halde, burada yalnız İngiliz parası geçerli. Hem de, *pound*, *shilling* ve *pence* hesabı o kadar karışıktır ki, yazar,

alış veriş zamanında şilin ve pena hesaplarının içinden çıkmak müşkilce olduğundan İngilizler bile ekseriya şaşırıyorlar! (Ahmet 2007: 168)

vurgulamasında bulunur. Yazarın "garaib-i âdâtı" olarak nitelendirdiği İngilizlerin tuhafıklarından biri de, kendilerini her konuda üstün görmeleri. Bu konuda şöyle yazar:

Bilâpervâ denilebilir ki İngiltere'nin hiçbir hareketi kimseye benzemez ve herkesten iyi yaparız davasındadırlar. Bundan dolayı İngiltere'nin nazar-ı ihtiramını kazanmak isteyenler onların âdât-ı garibesine uymalıdır” (Ahmet 2007: 168).

Ahmet İhsan için İngilizlerin mutfağı da son derecede kötüdür:

Yemekleri de yenir hâlde değildir. [...] Londra'nın lokantaları hep İngiliz yemeği ihzar eyler; bunların müstahzaratı iştiha ile yenilir şeylerden değildir; İngiliz suret-i tabhından memnun olmak için İngiltereli olmalı. [...] Hele kaplumbağı çorbası, kurbağa yahnisi gibi şeylerini zikretmek bile istemem (Ahmet 2007: 168–170).

Sonuç

Yukarıda; özetle değinmeye, aktarmaya ve paylaşmaya çalıştığım gezi izlenimleri Ahmet İhsan'ın kitabında 500, Magmumi'nin kitabında ise 400 sayfadan fazla bilgilerle yer alırken gerçek bir kültür hazinesine dönüşmektedirler. Ne yazık ki, şimdiye değin bu eserlerden yalnızca Türk okurları yararlanabilmiş, yabancı dillere çeviri ve aktarımları yapılmadığı nedeniyle Avrupalı okurlarla araştırmacılar bu kaynak eserlere ulaşamamışlardır. Oysa, Avrupa gezi izlenimlerini Osmanlı seyyahlarının kalemlerinden okumak Avrupalı okurlar için kimi zaman eğlenceli, kimi zaman öğretici ve keyifli olabileceği gibi, araştırmacılar adına da büyük bir kazanç olacağını düşünmek yararlı olacaktır. Anı ve gezi türündeki eserlere ilgi duyanlar arasında yalnızca araştırmacılarla tarihçilerin değil, beraberinde, mimarî, teknoloji ve sanayi tarihçileri, coğrafya, tiyatro, edebiyat uzmanları, sosyologlar, etnoğrafırlar ve hayatın başka alanlarındaki ilgililerinin de bulundukları unutulmamalıdır. Kanımca her iki eser – ihmal edilemeyecek değerde bilgiler içerdiklerinden – Avrupa dillerine çevrilmeye lâyık eserlerdir.

Bu makalenin ilk bölümünde örneklenen usulsüzlük ve yanlış editörlük yöntemlerinden kaçınılarak hazırlanan (ya da bundan sonra hazırlanacak olan) eski anılar, geçmişten bugüne, bugünden yarına taşınan değerleri tartışılmaz belgelerdir. Bu inanç ve düşünceden hareketle Türk araştırmacılarına ve yayıncılarına buradan seslenmek yerinde ise, henüz yeni baskıları gerçekleşmeyen eski hatıralarla gezi kitaplarını o unutulmuş oldukları tozlu gazete arşivleriyle kimi kişilere ait özel kütüphane raflarından bir an önce çıkararak gün ışığına kavuşturmalarının, en içtenlikli dileğinde bulunuyoruz.

Kaynakça

- Ahmet İhsan. 2007. *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta*. Servantie A., Gündoğdu F. (haz.). İstanbul.
- Birinci A. 2005a. Canlanamayan Hâtıralar. *Müteferrika* 27: 73–88.
- Birinci A. 2005b. Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi. *Divan-İlmî Araştırmalar* 19: 177–194.
- Birinci A. 2007. Hatıraların Bir Müdafaası. *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 2007*. Ankara: 580–601.
- Şerafeddin Mağmumi. 2008. *Avrupa Seyahat Hatıraları*. Polat N. H., Fedai H. (haz.). İstanbul.